

TREI ICOANE PE LEMN DE LA APATEU

NEGOIȚA LĂPTOIU și I. IURAȘCIUC

Cu ocazia unei deplasări în părțile sud-vestice ale județului Satu Mare în podul actualei biserici ortodoxe cu hramul Sf. Petru și Pavel din satul Apateu, comuna Culciu Mare am depistat trei icoane pe lemn devenite în cele din urmă proprietatea Muzeului sătmărean de istorie. Calitatea artistică a lucrărilor, documente prețioase pentru întregirea imaginii noastre asupra unei intense vieți spirituale peste care s-a așternut negura timpului și tendințele mereu înnoitoare ale sensibilității umane, ne-a încurajat gândul spre alcătuirea studiului de față.

Una dintre icoane reprezintă pe Maria cu pruncul (pl. LXXII). ulei pe lemn de tei; $0,730 \times 0,550$ m, nesemnăt datat; M.I. 423. Din punct de vedere iconografic scena face parte din tipul Hodighitriei — „Maica Domnului îndrumătoarea“ purtînd Pruncul pe brațul stîng, iar cu dreapta „arată calea“. O corectă punere în pagină imprimă figurilor o anumită degajare și naturalețe. Ordonînd ritmica diagonalelor, a liniilor de fugă, pictorul creează adîncime spațială și tridimensionalitate. Maria fixată într-un ușor profil spre stînga poartă pe cap și peste umeri maforiônul, tivit cu o bandă decorativă. Mantia roșcată îi cade lejer în față și peste mîna dreaptă, descriînd draperii ce păstrează în bună măsură logica structurii anatomice. Este clară dovada înțelegerii volumului mai ales după modul cum rezolvă punerea în evidență a umărului drept. Fața formează un oval prelung, rotunjit cu multă finețe, rafinamentului stingerilor tonale anulînd orice urmă de asprime la trecerile dintre umbră și lumină. În funcție de sursa de lumină unică, venită din stînga sus, corect și abil distribuită, sînt rezolvate elementele fizionomice ce primesc conture vibrante, catifelate. Ocrul delicat al epidermei primește reflexe roșiatice datorită vecinătății brunului din zonele de umbră, potențînd, fiorul liric al transpunerii. Privind aceste fizionomii observi mai puternic căldura sentimentului uman de care a fost animat artistul, decît conștiința respectării trăsăturilor rigide impuse de o anumită schemă iconografică. Suflul laic își dispută aici întâietatea cu cel al invocării transcendente. Tangențe cu realitatea are și costumația lui Isus, în-deosebi cămașa strînsă pe gît fără guler și ușor desfăcută în față, de un

alb cu reflexe gri-albăstrui pe care o găsim frecvent în portul local. De specificul iconografic ține gestul de bincuvîntare a lui Isus în ritul ortodox, în mîna stîngă ținînd globul cruciger.

Cromatică alcătuită dintr-o pastă densă, este distribuită pe suprafața imaginii prin tușe line, prelungi, de culoare diferențiată tonal în funcție de zonele de umbră și lumină. Mai închise sau mai deschise tonurile își schimbă intensitățile la punctele de interferență în subtile degradeuri. Cele mai reușite nuanțări le întîlnim la tratarea epidermii.

Figurile se profilează pe un fundal fitomorf, bogat decorat cu motive vegetale și florale, create prin incizia suprafeței grunduite. La fel ca și nimburile personajelor trasate cu compasul din două cercuri concentrice, fundalul este aurit. Liniile acestor incizii puternic ondulate împreună cu strierile mărunte, punctate, dintre motivele vegetale și florale, alcătuiesc un cîmp decorativ de autentică factură barocă.

Imaginea centrală este încadrată de o ramă de lemn, adăugată credem ulterior, după cum ne sugerează și amănuntul inestetic că latura de sus să sacrifice o parte din compoziție. N-ar fi exclus ca această ilocică plasare a ramei să fie determinată și de o schimbare a destinației icoanei, nevoită la un moment dat a fi micșorată. Oricum, pictarea ramei s-a efectuat cu mult după executarea icoanei, urme de tăieturi a lemnului pe care s-a pictat neobservîndu-se. Cele patru laturi ale ramei sînt decorate pe mijloc cu frunze de acant stilizate, realizate din tablă traforată, fiind încadrată de o margine din nervuri simple la exterior și o altă interioară decorată cu motivul astragalei, executat în lemn sculptat. La cele patru colțuri patru pătrate de lemn în relief sînt decorate cu roze aplazitate.

O altă icoană ne înfățișează pe Isus în ipostază de arhieru: ulei pe lemn de tei; 0,730×0,550 m nesemnăt, nedatat; M.I. 424. Bustul lui Isus este pictat frontal în imagine după o compoziție piramidală clasică. Cu mîna dreaptă execută gestul de bincuvîntare caracteristic bisericii ortodoxe iar cu cea stîngă ține cartea legii pe care este scris în slavonă textul obișnuit: „Veniți blagosloviții părintelui meu de moșteniți împărăția mea care este gătită vouă din începutul lumii“. Ovalul feței capătă o prelungire și o notă mai severă decît cel al Mariei datorită bărbii de un brun închis. Gura cu buze răsfrînte, carnale, mustățile ascuțite, nasul prelung cu nările rotunjite, ochii mari larg deschiși și sprincenele arcuite, depășesc orice urmă de schematism, pe de o parte prin nervul descrierilor, iar pe de altă parte prin prospețimea epidermei. Și aici întîlnim aceeași logică distribuire a luminii și fine degradeuri nu numai în rezolvarea fizionomiei, ci în întreaga compoziție. Atît mantia albastră cu treceri spre gri în zonele luminate și spre intensități de cobalt în cele din umbră, cît și tunica de un roșu asemănător celui de la mantia Mariei sînt rezolvate printr-o pensulație amplă, degajată. Doar cîteva cute, accentuate prin densități tonale, dinamizează suprafața, ordonînd dispunerea spațială a costumației în funcție de structura monumentală a tru-

pului. De o parte și de alta a capului lui Isus încadrate în dreptunghiuri, sînt reprezentate inițialele mai vechi peste care s-a scris mai accentuat, ulterior cu negru: I C în stînga și X C în dreapta.

În ce privește fundalul și chenarele ramei ele sînt de o perfectă identitate cu cele de la icoana Mariei cu pruncul, dovedind aceeași mînă de meșter. Pentru același meșter pledează și modul de rezolvare stilistică a picturii în ambele lucrări accentul căzînd pe valorile plastice ale transpunerii în detrimentul celor grafice aici subordonate unei viziuni cu preferință pentru simplitate și monumentalitate.

La icoana cu **Isus învățătorul** ținem să mai amintim faptul că cele două scinduri pe care s-a pictat s-au dezlipit distanțîndu-se cu cca. 2 mm, creînd o crăpătură evidentă. Și un ultim amănunt este prezența și la această icoană ca și la cea a Mariei cu pruncul, în colțurile de sus ale ramei a două coame spre afară, libere, late de 3 cm sub care vertical erau fixate decorativ lugeri, frunze de viță și struguri, sculptate în lemn, un fragment păstrîndu-se la colțul stîng al icoanei cu **Isus învățătorul** (pl. LXXIII).

Cea de a treia icoană reprezintă pe **Sf. Nicolae**, ulei pe lemn de brad; 0,880×0,730 cm. Nesemnăat, nedatat; M.I. 422. Jos sub imaginea figurală o inscripție în limba slavonă, scrisă cu culoare roșie sună în traducere astfel: „Ion Dimitrie... parohul bisericii a făcut această icoană pentru sănătatea sa, precum și în amintirea veșnică a celor morți“.

Mult asemănătoare stilistic cu cele două descrise, icoana Sf. Nicolae nu are vigoare celor dintîi poate și din cauză că nevoia de a transpune toate amănunțele de ordin iconografic au încărcat imaginea, sporindu-i elementele liniare. Sf. Nicolae este pictat după forma tradițională cu mîna dreaptă efectuînd un gest de binecuvîntare în rit ortodox, cu cea stîngă ținînd o carte ornamentată cu ferecături, peste umeri și în față căzîndu-i omoforul, decorat cu ample cruci. Albul cenușiu al omoforului, cu reflexe roșietice și alb-griul stîns al părului, a împus artistului o tonalitate rece, palidă epidermei devitalizate. Și de aceea vom avea aici o pregnantă a elementelor sculpturale și grafice în detrimentul rafinamentului pictural. Nimbul apare aici integral cu aceeași configurație ca în celelalte. De o parte și de alta a Sf. Nicolae apar două dreptunghiuri, fixate orizontal, cu cîmpul interior liber, iar de asupra lor în medalioane sînt reprezentate în stînga Maria purtînd pe brațele omoforul, iar în dreapta Isus, oferindu-i cartea și binecuvîntîndu-l.

Fundalul este mult asemănător cu cele descrise mai sus, alcătuit din incizarea grundului și crearea de motive florale și vegetale, cu cîmpul dintre ele striat mărunț, vibrant. Nu apar aici acele forme arhitecturale ce par a fi fragmente de capitelluri răsfrînte, sigur din lipsă de spațiu pîtru reprezentare, deoarece în icoana Sf. Nicolae sus avem cele două medalioane.

În schimb rama este cu totul diferită, fără a fi nici aceasta dovedită cu icoana. Patru stîngii fixate la capetele exterioare ale lemnului

pictat susțin și închid în interior patru fișii (sferturi de cilindru) așezate la marignea decorului de fond. Fișiiile au aplicate la extremități și la jumătate stucaturi puternic reliefate, alcătuite din frunze de acant. Intre aceste motive din gips aplicate — lemnul este pictat cu un roșu proaspăt — într-o fază ulterioară. O asemenea ornamentație a ramei ni se pare neadecvată, prea greoaie concurând expresivitatea imaginii (pl. LXXIV).

Toate cele trei icoane prin stil și factură aparțin ambianței ortodoxe, fiind executate în același atelier: primele **Maria cu pruncul** și **Isus învățătorul** de aceeași mână, cea a **Sf. Nicolae** poate de un meșter care nu stăpânea atât de bine secretul nuanțelor. Punerea în pagină respectă tipicul iconografic bizantin cu unele elemente arhaice: mîna stîngă a Mariei ce atîrnă rigid în jos și dunga albă, singulară și illogică de la umărul drept a lui Isus arhiereu. Analogii numeroase găsim în zona maramureșeană sau aceea a cursului superior și mijlociu al Tisei, de unde au putut veni meșterii sau unde au fost executate icoanele și aduse la Apatiu pentru a fi fixate la iconostas. Fără îndoială ele sînt icoane împărătești care au împodobit catapeteasma bisericii din localitate. Dintre analogii amintim icoana **Maria cu pruncul (1)** de la biserica din Budești — Susani, județul Maramureș, din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cu multe similitudini stilistice, cu o singură mare diferență prezența la aceasta din urmă în spațiul din extremele de sus ale fundalului a doi îngeri.

Prin calitatea picturală și organizarea compozițională putem nota ca analogii între altele două icoane de la biserica din Văleni, județul Maramureș, **Maica Domnului și Isus arhiereu**, date de V. Brătulescu la sfîrșitul veacului al XVIII-lea (2). Față de icoanele din zona maramureșeană, inclusiv cele amintite, lucrările care fac obiectul studiului nostru se diferențiază printr-o anumită abilitate în a valora tonurile, obținînd efecte de o calitate ce propune o bună cunoaștere din partea meșterilor a realizărilor picturale de factură laică. Depășirea de către meșteri a schematismului ecleziastic dînd pregnanță elementului uman în reprezentare, cu alte cuvinte prezența fenomenului de laicizare mai accentuată a spiritului, fenomen mai evident în istoria social-politică a țărilor române în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea recomandă o datare în această perioadă a icoanelor de la Apatiu, ele înscrîindu-se acestor tendințe.

Despre localitatea Apatiu aflăm pomenindu-se prima dată — după izvoarele existente — în 1367, sub numele de Apathy, 1393—Apati, 1399, 1410—Dobrach, 1436—Dubraach (3), iar în 1828 de Dabrács—Apáthi (4). De istoria multiseclară a localității se leagă fără îndoială și preocupări de cult care s-au desfășurat în cadrul bisericii sau bisericilor aici construite. Actuala biserică din satul Apatiu, cu hramul Sf. Petru și Pavel, în podul căreia am găsit icoanele, este de zid, fiind construită în 1924, în locul celei de lemn, dărimată în 1911 (5). Data fundării bise-

ricii de lemn nu o putem preciza, soarta ei fiind similară aceleia a multor monumente pierdute în negura timpului (6). Cel mai vechi document păstrat de la această biserică este o Evanghelie tipărită în 1770 la Blaj de Petru Popovici Rîmniceanu, pe care este notat anul de donare a cărții „1778, ianuarie 6“, dovadă că la aceea dată biserica exista. Printre donatorii Evangheliei alături de „parohienii de la Apatiu și Corondenii“ apare și numele parohului din localitate „Popa Timotie Duțilov“ (7).

Deci și la Apateu, asemenea multor cazuri întâlnite în istoria bisericii române, un preot cu nume slav oficia slujba. Prezența lui la o biserică din nord-vestul țării poate sugera și ipoteza ca el sau predecesorii săi să fi adus meșteri sau icoane din zona de la nordul Tisei, cum s-a întâmplat adesea în regiunea maramureșeană (8).

Ceva mai târziu, în 1810, aflăm că în sat existau două biserici de lemn, una ortodoxă și una reformată, ambele construite „lingă apa So-meșului“ (9).

Pe lângă biserica ortodoxă se înființează începînd cu anul 1847 o școală românească (10), pentru a împlini nevoia de învățătură a locuitorilor din cadrul parohiei.

Adăugîndu-se celorlalte documente privind istoria multiseculară a localității Apateu, cele trei icoane pe lemn afirmă convingător, prezența activă a ortodoxismului în partea nord-vestică a țării pe întreg parcursul evului mediu.

N O T E

- 1 Marius Porumb — cercetător în cadrul Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România — specialist în probleme de icoane, de la care am primit și reproducerea, o datează pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor.
- 2 Victor Brătulescu, *Bisericile din Maramureș*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul XXXIV, București 1941, p. 80.
- 3 Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940, p. 110, 130.
- 4 Nagy Ludovicus, *Notitiae politico-geographico statisticae incltyti regni Hungariae patriumque eidem adnexarum*, tomus primus, Budapest, 1828, p. 363.
- 5 Informație primită de la Mihai Pușcaș, 87 de ani, din satul Apateu.
- 6 Schulcz, *Bisericile de lemn din Sătmar*.
- 7 Darius Pop, *Mărturii strămoșești, Satu Mare*, 1938, p. 13.
- 8 Aurel Socolan, Adalbert Tóth, *Zugravi ai unor biserici de lemn din nord-vestul României*, în *Marmația*, I, Baia Mare, 1969, p. 40.
- 9 Szirmay Antal, *Szatmár vármegye*, Buda, 1810, p. 193.
- 10 Arhiva parohială de la Apateu, registrul școlar.

LES TROIS ICONES SUR BOIS D'APATEU

(Résumé)

Découvertes dans le grenier de l'église dédiée aux Saints Pierre et Paul d'Apateu, j. Satu Mare actuellement en mur de briques, à l'occasion d'un déplacement effectué depuis peu, les trois icônes sur bois, représentant la **Vierge et l'Enfant, Jésus prêchant** et **Saint Nicolas**, ont décoré au commencement l'iconostase de l'église en bois, attestée dès le XVIII — e siècle et démolie en 1911. Du point de vue typologique ces icônes appartiennent au schème iconographique byzantin mais du p.d.v. stylistique elles prouvent une puissante infiltration de l'esprit laïque dans leur représentation. Leur datation dans la seconde moitié du XVIII-e siècle nous paraît la plus plausible ainsi que nous l'indiquent la facture stylistique et les analogies de la zone du Maramureș.

S'ajoutant aux autres documents concernant l'histoire plusieurs fois séculaire de la localité d'Apateu, les trois icônes sur bois affirment clairement la présence active de la religion orthodoxe au nord — ouest du pays durant tout le Moyen — Âge.